

EESTI KEEL SISSERÄNDETUULES (I)

Demograafiline tagasisivaade 1989–2011 ja edasipilk

ALLAN PUUR, LEEN RAHNU, JAAK VALGE

Eesti keele väljasuremisest on räägitud juba vähemalt 150 aastat (Ehala jt 2014: 489–490). Kuigi ennustus pole täitunud, ei peaks see välistama küsimusi eesti keele tuleviku kohta, sest keeleteadlaste andmetel kahaneb maailma keeleline mitmekesisus tänapäeval – hoolimata uute keelekujude tekkest – kiiremini kui kunagi varem. Prognoositakse, et XXI sajandil hääbuvad pooled, pessimistlikumate hinnangute kohaselt koguni 90 % praegu kõneldavatest keeltest; seejuures on Euroopa niigi keelte arvult maailma kõige vaesem kontinent: siinset päritolu keeled moodustavad vaid ligikaudu 3 % maailma keeltest (Tender 2010: 14).

Keelekeskkonna moodustab rida tegureid, mis ühel või teisel moel, eri aegadel ja kohtades erineva tugevusega keele kestmajäämist ning edenemist mõjutavad. Eesti keeleteadlased on eristanud viis keelekeskkonda mõjutavat tegurite rühma: inimgeograafiline, etnodemograafiline, etnolingvistiline, institutsionaalne ja sotsiaalsühholoogiline (Rannut 2005; Ehala jt 2014). Käesoleva artikli seisukohalt kesksete etnodemograafiliste tegurite rühma liigitavad uurijad püsielanike arvu, asustustiheduse, elanike kodakondsuse, rahvastiku etnilise koosseisu, segaabielse ja sündimuse järgi. Kuid nüüdisaegse keelekeskkonna väga oluliseks mõjutajaks on ka riigipiire ületav ränne. Meie aega on tabavalt nimetatud migratsiooniajastuks (Castles, Miller 2009). Pole põhjust arvata, et see eelkõige viimast poolsajandit hõlmav määratlus ka lähemas tulevikus ebakohaseks muutuks.

Nii pole välisrände tähendust Euroopale ja Eestile põhjust alahinnata. Eestisse ja Lätisse algas massiimmigratsioon juba vahetult peale Teist maailmasõda, sisserände intensiivsuse poolest ületas Eesti Euroopa tuntud sisserännumaid kuni okupatsiooniaja lõpuni (Sakkeus 1996; Puur jt 2013). Ida-Euroopa kontekstis on Eesti koos Lätiga välispäritolu rahvastiku tähelepanuväärselt suure suhtarvu poolest erandlikud (Sakkeus 1994).

Viimase seitsme aastakümne vältel on ränne vorminud Eesti rahvastikku kahes vastandlikus suunas. Okupatsiooniperioodil tõi ränne Eestisse hulgaliselt uut ja teisekeelset rahvast. Seejärel, ühes Eesti iseseisvuse taastamisega, muutis ränne otsustavalt suunda ning väljaränne on sisserännet püsivalt ja üsna suures mahus ületanud. Samas pole sisseränne lakanud, vaid pärast madalseisu 1990. aastatel on hakanud ilmutama suurenemise märke. Keelekeskkonna seisukohalt on sellest aga isegi tähtsam tõsiasi, et veerand sajandit tagasi peatunud massilise sisserände mõju pole kadunud, vaid ulatub rahvastiku koostise kaudu tänasesse ning jätkub ka tulevikus.

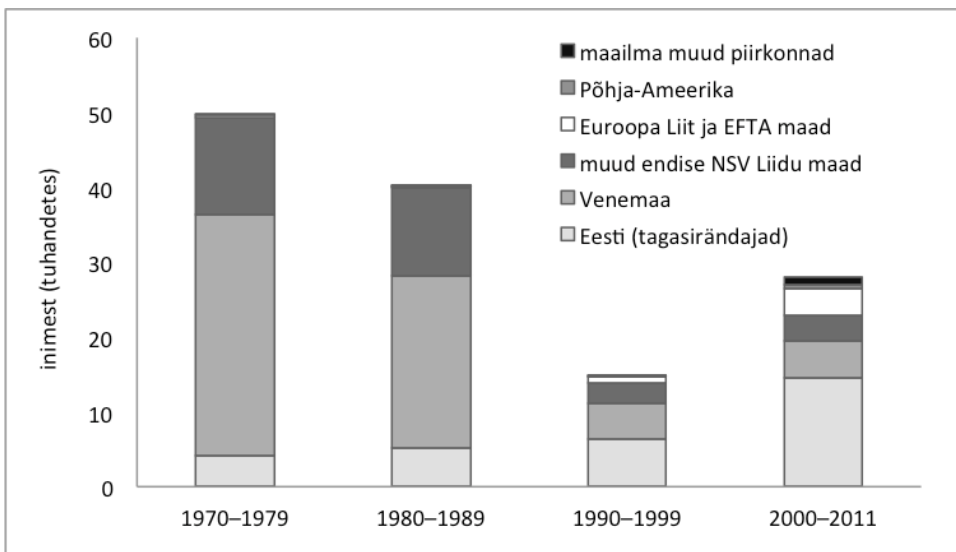
Selle artikli eesmärgiks on vaadelda, kuidas rahvastikuprotsessid – eriti sisseränne – on mõjutanud ning mõjutavad Eesti rahvastiku keelekooslust ja eesti keele seisundit. Käsitluse andmealuseks on 1989., 2000., 2011. aasta rahvaloendused. Viimaste loenduste ainest on humanitaarteadlased erineva-

test rakurssidest mitmekesiselt analüüsinud (Viikberg 1999; Jääts 2013; Koreinik, Tender 2014; Ehala 2015), kuid käesolev kirjutis pakub neile täiendust rahvastikuteaduse lähenemisnurka kasutades. Loendustel emakeele ja teiste keelte oskuse kohta antud hinnanguid nähakse demograafilises vaates üksikisikuid iseloomustavate tunnustena, mis määravad nende kuulumise keelerühmadesse. Makrotasemel avalduva keelerühmade dünaamika kujundavad ühelt poolt üksikisikute keelevelikud, teisalt aga põlvkondade loomulik vaheldumisel põhinev rahvastikutaaste ning -ränne. Niisugune kahepoolne sõltuvus, mis viib kokkupuutesse keele- ja rahvastikuteaduse, ongi käesoleva kirjutise lähtekohaks.

1. Sisserände kajastumine rahvastiku koostises

Ränne on demograafilistest protsessidest üks raskemini mõõdetavaid, eriti järsu ühiskonnamurrangu ajal. Seda teades pole üllatav, et elukoha registreerimisel põhinev rändestatistika on Eesti iseseisvuse taastamisele järgnenud perioodi, eriti 1990. aastate osas lünklik (Katus 2006).¹ Seetõttu oleme sisserände mõju näitlikustamiseks eelistanud rahvaloenduste teavet (joonis 1).²

Andmetest nähtub sisserändajate arvu järsk vähenemine seoses Eesti riikluse taastamisega. 2011. aastal loendatute seas oli 1990. aastatel Eestisse

Joonis 1. Sisserännanute arv Eestisse saabumise perioodi ja sünniriigi järgi, 2011. Allikas: ESA 2015, autorite arvutused.

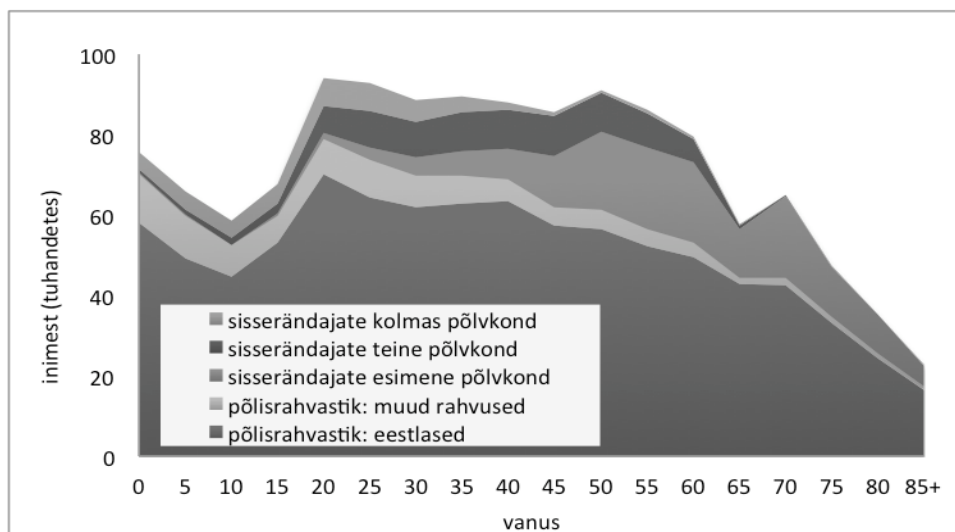
¹ Statistikaameti andmebaasis algab rändandmete esitus aastast 2000, varasem teave puudub (ESA 2015).

² 1989., 2000. ja 2011. aasta rahvaloendusandmed ja neile tuginevad arvestused on artiklis esitatud viideteta. Kahe viimase loenduse puhul on kasutatud Statistikaameti teavet, 1989. aasta loenduse puhul TLÜ Eesti demograafia keskuse andmebaase.

saabunute arv (15 000) okupatsiooniaja viimasel kümnendil saabunute arvust (40 000) ligi kolm korda väiksem. Pärast sajandivahetust on sisse­rände mõju aga taas tõusuteel: ajavahemikul 2000–2011 on sisse­rän­nanute arv (ligi 28 000 inimest) vaid 31 % võrra väiksem 1980. aastatel saabunute arvust.

Osaliselt aitab sisse­rände uut suurenemist seletada Eesti elanike endi liikuvuse kasv. Nii on märkimisväärse panuse andnud just tagasipöördujad ehk Eestis sündinud, aga vahepeal mujal elanud inimesed. Nende osakaal ulatub tervelt 52 %-ni kõigist aastatel 2000–2011 sisse­rändajatest.³ Aga isegi siis, kui tagasipöördujad kõrvale jätta, ulatub aastatel 2000–2011 sisse­rän­nanute arv ligi 40 %-ni okupatsiooniaja lõpukümnendi vastavast mahust. Ning on üsna loomulik, et pärast Eesti iseseisvuse taastamist on sisse­rän­nanute päritolu­geograafia mitmekesis­tu­nud.

Kasvumärke ilmutava uue sisse­rändega võrreldes on Eesti keelekeskkonnale märksa kaalukam – vähemalt praegu ja lähemas tulevikus – veerand­sada aastat tagasi lõppenud, kuid rahvastiku koostise kaudu edasi ke­stev va­rasema sisse­rände mõju. 2011. aasta rahvaloendus pakub selle esiletoomiseks hea võimaluse, sest loendus fikseeris rahvastiku päritolu kolme jär­jestikuse rändepõlvkonna seas.⁴ See lubab vaadelda, millise kaaluga on sisse­rän­nanud ja nende järeltulijad rahvastiku erinevates eearühmades ning kuidas jär­jesti­kused rändepõlvkonnad aja möödudes üksteist välja vahetavad (joonis 2).

Joonis 2. Välispäritolu rahvastiku põlvkonnad ja põlisrahvastik vanuserühmiti, 2011. Allikas: ESA 2015, autorite arvutused.

³ Kui lisada tagasirändajate hulka ka nende välismaal sündinud lapsed, kerkib mainitud suhtarv 60 % lähedusse.

⁴ Välispäritolu ehk immigrantrahvastiku esimeseks põlvkonnaks on loetud isikud, kes on sündinud välismaal. Teise põlvkonna moodustavad need, kes on sündinud Eestis, kuid kelle mõlemad vanemad on sündinud välismaal. Kolmandaks põlvkonnaks on loetud need, kes ise ja kelle mõlemad vanemad on sündinud Eestis, kuid kelle vanavanemad on sündinud mujal. Kõik eestlastest tagasirändajad on liigitatud põlisrahvastiku hulka.

Vahetult pärast sõda alanud suuremahulise sisserände peegeldusena ulatub kõiki rändepõlvkondi hõlmava välispäritolu rahvastiku osakaal kõige vanemas joonisel 2 kujutatud earühmas (85+) juba veerandini. Maksimumi saavutab välispäritolu rahvastiku suhtarv 45–60-aastaste seas (aastakäigud 1950–1965), ulatudes kolmandikuni. Nooremate earühmade suunas liikudes hakkab see vähenema ja langeb XXI sajandil sündinute hulgas alla kümnendiku.

Üle 65-aastaste hulgas koosneb välispäritolu rahvastik peaaegu täielikult esimese põlve sisserändajatest, Eestisse pärast sõja lõppu kas täiskasvanute või lastena saabunudest. 60–64-aastastest alates muutub märgatavaks sisserännanute teine põlvkond. 40–44-aastaste earühmas (1960. aastate lõpul ja 1970. aastate algul sündinud) kujuneb välispäritolu rahvastiku hulgas domineerivaks. Nooremates earühmades kahaneb esimese põlve sisserändajate osakaal veelgi, peegeldades okupatsiooniaegse massiimmigratsiooni lõppu. 2011. aasta rahvaloendus võimaldab esile tuua ka välispäritolu rahvastiku teise ja kolmanda põlvkonna positsioonivahetuse. See leiab aset 20–24-aastaste earühmas (1980. aastate lõpul ja 1990. aastate algupoolel sündinud). Nooremas loendusega hõlmatud earühmas (0–4-aastased) moodustab sisserännanute kolmas põlvkond üle nelja viiendiku välispäritolu rahvastikust.

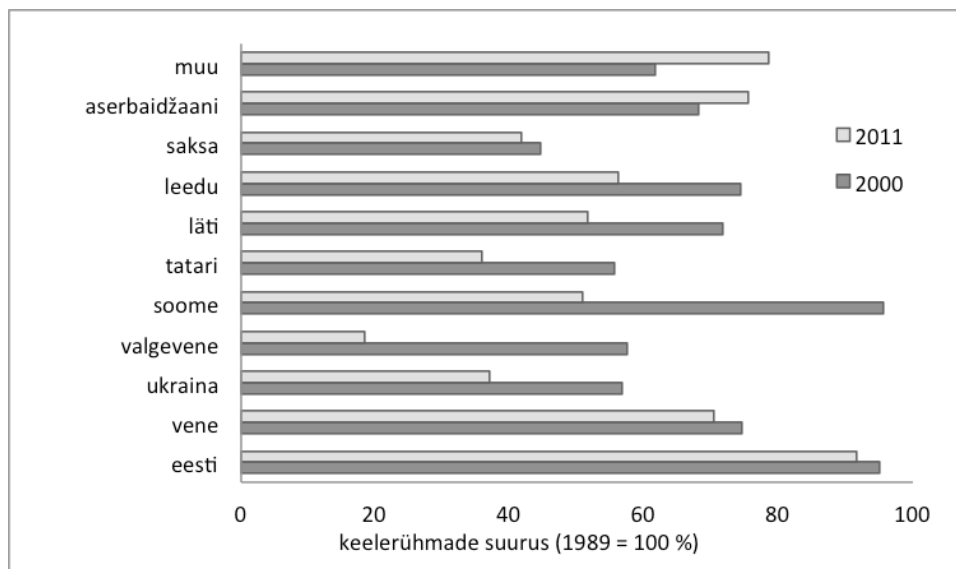
Neljandast põlvkonnast alates on sisserännanute järeltulijad arvatud põlisrahvastiku hulka, eristades neid eestlastest etnilise enesemääratluse alusel. Jooniselt 2 nähtub, et sarnaselt välispäritolu rahvastiku põlvkondadega teeb põlisrahvastiku vähemusrhvastust koosneva rühma arvukus loendusega hõlmatud earühmades läbi suure muutuse. Üle 65-aastaste hulgas jääb nende osakaal 3 % piiresse. See proportsioon on kooskõlas tõsiasjaga, et sõja-aastatel 1939–1944 kaotas Eesti suurema osa oma ajaloolisest vähemusrhvastikust, sealhulgas peaaegu täielikult saksa, rootsi ja juudi kogukonna (Katus jt 2000: 50–51; Katus jt 2003: 186–187). Nooremates earühmades hakkab vähemusrhvastuste osakaal neljandasse põlvkonda jõudnud sisserändajate arvel suurenema, alla 15-aastaste hulgas ületab see arvukuselt kolmanda põlvkonna.

Sisserändajate põlvkondade eristamise tingib elukohamaa ühiskonda loimumise pikaajalus; rahvastikuteadlased on kõnealust protsessi nimetanud ka põlistumiseks või demograafiliseks konvergensiks (Katus 1999: 401; Haug 2000: 134; Compton, Courbage 2002). Protsessi käigus muutuvad sisserändajate ja nende järeltulijate demograafilised, sotsiaalmajanduslikud ja kultuurilised tunnused aja jooksul elukohamaa põlisrahvastikuga sarnaseks (Gordon 1964; Alba, Nee 1997). Elukohamaa keele omandamine on loimumise teel üks esimesi samme, mis peaks reeglina lõpule jõudma sisserändajate teises põlvkonnas. Põhiliselt Ameerika kontekstist lähtuvalt loodud integratsiooniteooriad keskenduvad eeskätt immigrantide sotsiaalmajanduslikule loimumisele, protsessi kultuurilisele mõõtmele on seevastu vähem tähelepanu pööratud. Klassikaline assimilatsiooniteooria eeldas sisserändajate kultuurilist sulandumist elukohamaa enamusühiskonda (Gordon 1964). Integratsiooniteooria uuemad versioonid, eriti segmenteeritud assimilatsiooni käsitlus juhib tähelepanu elukohamaa ühiskonda loimumise viiside erisustele migrandirühmast ja kontekstist sõltuvalt; sulandumise kõrval arvestatakse ka loimunud sisserändajate kultuurilise omapära ja identiteedi säilimisega (Portes, Zhou 1993; Zhou 1997; Haller jt 2011). Rahvastikuteaduse vaates vastab sellele sisserändajate transformatsioon põlistunud vähemusrhvastuseks, mis on sotsiaalmajanduslikult ja poliitiliselt elukohamaa ühiskonda integreerunud, kuid suudab ennast ka rahvusrühmana taastoota.

Arvestamaks ühiskondlike olude varieeruvust ei sisalda lõimumise teoreetilised käsitlused jäigalt fikseeritud tähtaegu, mille kestel sisserändajate põlistumine peaks lõpule jõudma (Brown, Bean 2006). Toetudes USA kogemusele, arvestatakse tavapäraseks protsessi kestuseks kolm kuni neli põlvkonda (Sassler 2006), ent aeglasema kulgemise korral võib sisserändajate põlistumiseks kuluda ka rohkem aega. Eelmainitu taustal tuleks joonisel 3 esitatud jaotust võtta mitte ainuvõimalikuna, vaid rahvastiku põlisuse ühe mõeldava operatsionaliseeringuna. Kas sisserändajate lõimumine Eestis ka tegelikkuses neljandas põlvkonnas lõpule jõuab, seda peab näitama protsessi edasine käik.

2. Eesti rahvastiku emakeeled

Kahe viimase loendusvahemikuga vähenes Eesti rahvaarv 271 tuhande inimese võrra ehk 17 %. Sellest muutusest langeb üle kahe kolmandiku rände arvele.

Joonis 3. 10 suurema emakeelerühma kõnelejaskonna muutumine, 1989–2011. Allikas: ESA 2015, TLÜ Eesti demograafia keskus, autorite arvutused.

Rahvastiku emakeelerühmi on kadu puudutanud erineval määral (joonis 3). Eesti emakeelega rahvastik on 1980. aastate lõpuga võrreldes vähenenud enam kui 80 tuhande võrra, seega keskmisest üle kahe korra vähem (8 %). Vene keelt emakeelena kõneleva rahvastiku arvukus on langenud seevastu keskmisest järsemalt: 2011. aastal loendati vene keelt emakeelena kõnelejaid 70 % 1989. aasta arvust.⁵ Sedavõrd ulatusliku vähenemise peamiseks põhju-

⁵ 1989. aasta rahvaloenduse juhendmaterjalide kohaselt tuli emakeelena kirja panna keel, mida isik kõige paremini valdab või mida tema perekonnas tavaliselt kõneldi (NSV Liidu Riiklik Statistikaakomitee 1988). Viimane täpsustus võimaldas määrata emakeele väikelastel, kes polnud veel rääkima hakanud. 2000. ja 2011. aasta loendusel kasutatud emakeele määratlus oli eelnevaga sarnane (Statistikaamet 1999; ESA 2015).

seks on olnud 1990. aastate algupoolel asetleidnud väljaränne, millest suure osa moodustas tagasiränne päritolumaale. Loendusvahemikus 2000–2011 on eesti ja vene emakeelega rahvastiku kahanemine olnud üsna sarnane, vastavalt 3,6 % ja 4,3 % keelerühma suuruselt 1989. aastal. Rahvastiku keelekoostises tõi vene emakeele kõnelejate arvu kiirem vähenemine kaasa nihke kahe suurema keelerühma proportsioonides. Kui 1989. aastal pidas 62 % Eesti elanikkonnast oma emakeeleks eesti keelt ning 35 % vene keelt, siis 2000. aastal olid vastavad arvud 67 % ja 30 % ning 2011. aastal 69 % ja 30 %. Eesti ja vene emakeelega rahvastiku arvuline proportsioon 2011. aastal oli võrreldav olukorraga 1970. aastate alguses (Mereste, Saarepera 1978).

Muutused väiksemate keelerühmade suuruses on olnud ulatuslikumad. Jooniselt 3 nähtub, et alates 1980. aastate lõpust on suurima kahanemise läbi teinud valgevene keelt emakeeleks pidavate isikute arv: 2011. aastal loendati neid kõigest 18 % 1989. aasta arvust. Väga palju on vähenenud ka ukraina, tatari ja saksa keelerühm: neid keeli emakeeleks märkinute hulgaks fikseeriti viimasel loendusel vastavalt 36 %, 37 % ja 41 % 1989. aastal loendatud arvust. Soome, leedu ja läti emakeelerühma varasemast suuruselt oli alles veidi üle 50 %. Kõnelejaskonna poolest esikümne lõppu jääva aseri keele kahanemine on olnud mõnevõrra väiksem.

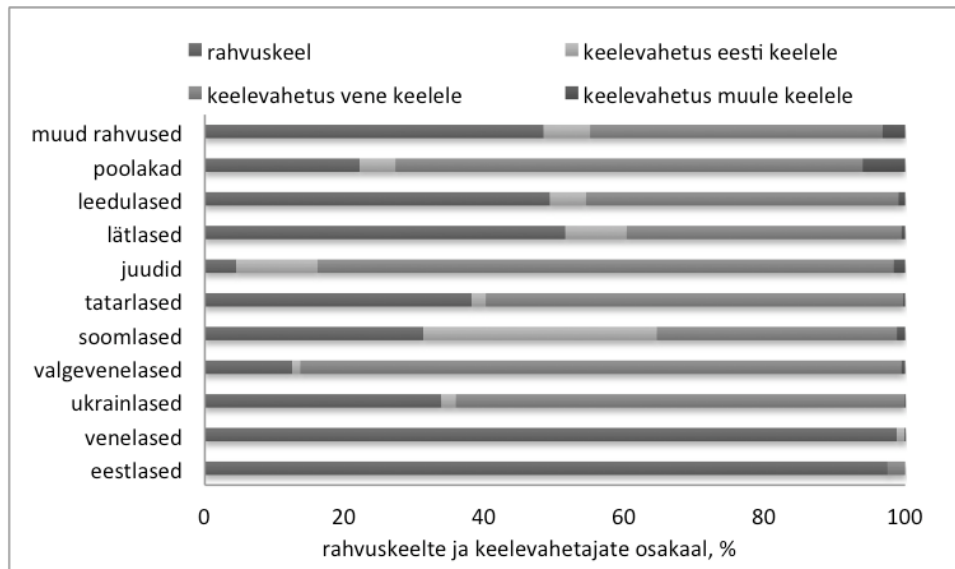
Väiksemate emakeelerühmade suuruse keskmisest kiirem kahanemine on tähendanud rahvastiku keelilise mitmekesisuse vähenemist. 1989. aastal moodustasid kaks suurimat rühma – eesti ja vene emakeelega rahvastik – kokku 96,7 % rahvastikust; järgmiste rahvaloenduste ajaks aga vastavalt 97,6 % ja 98,3 %. Kujukamalt tuleb keelilise mitmekesisuse vähenemine esile siis, kui vaadelda asetleidnud muutust väikeste keelerühmade seisukohalt: Eestis vähem levinud emakeelte kõnelejate suhtarv on 1980. aastate lõpuga võrreldes vähenenud peaaegu kaks korda: 3,3 %-lt 1,7 %-le. Absoluutarvuliselt kahanes vähemlevinud keelte emakeelne kõnelejaskond üle kahe korra: 52 tuhandelt 1989. aastal 24 tuhandele 2011. aastal. On ilmne, et väiksemate keelerühmade suuruse keskmisest mitu korda kiirema kahanemise peamiseks põhjuseks pole üldjuhul nende rühmade keskmisest märgatavalt väiksem sündimus, suurem suremus või intensiivsem väljaränne. Kuigi demograafilised tegurid, eriti segaabelude sagedane esinemine väiksemates keelerühmades on arvukuse vähenemisele kaasa aidanud, tuleb seletust otsida neis rühmades toimuvatest keeleprotsessidest – põlvkondlik keeleülekanne on pärssitud ning selle asemel toimub nooremate põlvkondade keelevahetus. Tõnu Tender (2010: 39) juhib samas kontekstis tähelepanu ka haridussüsteemis pakutavate keelevalikute ühekülgsele, mis on põhjustatud sellest, et tähtsustatakse „olulisemate” ehk suurema kasutajaskonnaga keelte õppimist.

Eelnevale vastandliku suundumusena on viimastel loendustel täheldatav emakeelerühmade koguarvu tõus. Kui 1989. aastal loendati 3,3 % mitte-eesti ja mittevene emakeelega elanikkonna hulgas kokku 90 erineva emakeele ringis, siis 2011. aastal ulatus see arv ligi 160-ni. Võib arvata, et loendatud keelerühmade koguarvu suurenemises on kaasa mänginud ka loendustel kasutatud keeleloendite muutumine. Ehkki Eestis esindatud emakeelerühmade arv on alates 1980. aastatest tõusnud, ei kaalu see siiski üles loendustulemustes peegelduvat keelilise mitmekesisuse vähenemist. Enamik lisandunud keelerühmadest on väga väikesed, mistõttu on raske ette kujutada neid keeli kõnelevate kestlike keelekogukondade teket.

3. Rahvuskeelsus ja keelevahetus

Keele kestlikkus sõltub paljudest, sh demograafilistest, majanduslikest, sotsiaalsetest, poliitilistest, kultuurilistest ja hoiakulistest teguritest. Keeleöko- loogia baasil välja arendatud kultuurilise autonoomia mudeli kohaselt nähakse keele püsimise keskse tegurina identiteeti, mis kujuneb selle kandjate ruumilise koondumise, kogukonna institutsionaalse arendatuse ja ideoloogilise legitimeerimise koosmõjus (Ehala jt 2014: 490, 494–495). Hoogne keelevahetus hakkab toimuma siis, kui hoiakud pärandkeele suhtes on negatiivsed ning on vähe võimalusi sotsiokultuuriliseks keelekaitseks (Fishman 1991: 54–57; Küün 2010: 138).

Kui võtta aluseks rahvuse ja emakeele kooskõla, siis iseloomustab Eesti rahvastikku tervikuna üsna suur rahvuskeelsus. 2011. aastal langes emakeel rahvusega kokku 95 %-l elanikkonnast. Oluline on samas tähele panna, et seda suhtarvu kujundab eelkõige kahe suurema rahvusrühma olukord. Viimasel loendusel ulatus rahvuskeelsuse määr eestlastel 97 %-ni, venelastel koguni 99 %-ni; väikesel osal eestlastest oli keelevahetus toimunud valdavalt vene keele, venelastel aga eesti keele suunas (joonis 4). Väiksemate rahvusrühmade puhul on lood täiesti teistsugused: rahvuskeelt pidas oma emakeeleks 13 % valgevenelastest, 22 % poolakatest, 27 % sakslastest, 32 % soomlastest, 33 % ukrainlastest, 38 % tatarlastest, 49 % leedulastest ja 52 % lätlastest, ülejäänud märkisid emakeeleks mõne teise keele. Kui eestlased ja venelased kõrvalle jätta, piirdus teiste rahvusrühmade keskmine rahvuskeelsuse määr 2011. aastal vaid 32 %-ga.

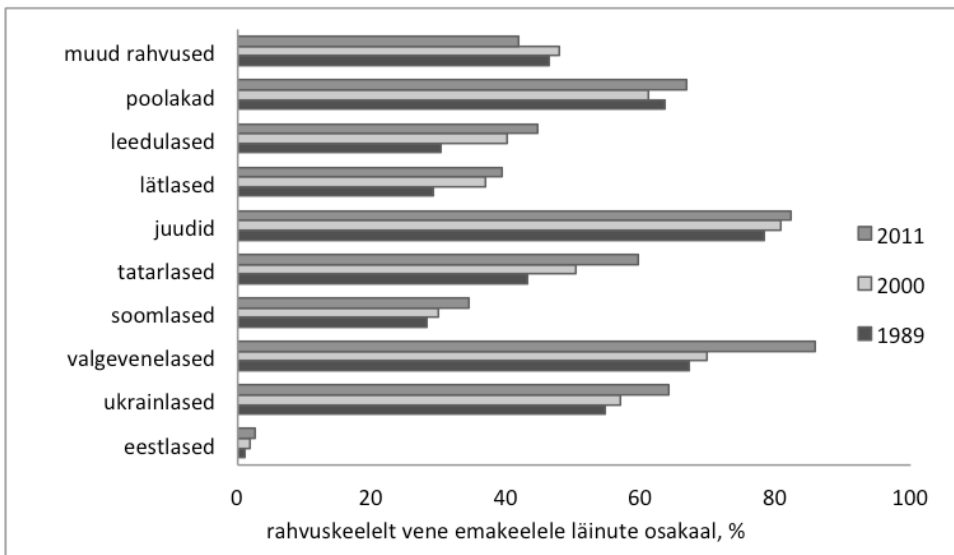

Joonis 4. Rahvuskeelsus ja emakeele vahetus rahvusrühmiti (10 suuremat rahvusrühma), 2011. Allikas: ESA 2015, autorite arvutused.

Kuna tegemist on Eestis elavate rahvastikurühmadega, võiks oletada, et rahvuskeelest loobumisel asendab seda eesti keel. Loendusandmed seda ei kinnita, eesti keelele on arvestataval hulgal üle läinud üksnes soomlased, teiste keelevahetus on toimunud valdavalt vene keelele. Rahvuskeele vene emakeele vastu vahetanute keskmine suhtarv (60 %) ületab viimase rahvaloenduse andmetel eesti keelele siirdunute osakaalu (7 %) terve suurusjärgu võrra. Isegi siinsete Balti naaberrahvaste, lätlaste ja leedulaste seas pole see proportsioon palju erinev. Muudele keeltele üleminekut esineb harva.

Valdavalt venesuunalise keelevahetuse põhjused asuvad minevikus. Eestis, nagu ka teistes endise Nõukogude Liidu piirkondades nautisid venelased „asümmeetrilist hegemoonilist seisundit”. Sellele vastas ka tollane keelte hierarhia: paljudes situatsioonides olid põlisrahvastikku kuuluvad inimesed sunnitud rääkima vene keelt, kuna vene keele positsioon oli ülimuslik. Kui- gi haridust pakuti NSV Liidus ka rahvuskeeltes, toimus aja jooksul nende võimaluste ahenemine: kui näiteks aastatel 1934–1940 oli võimalik põhi- ja keskharidust omandada 65 keeles, siis aastatel 1976–1980 oli vastav arv 53 ja 1989. aastal 43 (Pavlenko 2008: 282; Skerrett 2010: 267). Pole kahtlust, et samal ajal süvenes tendents eelistada vene keelt koolikeelena isegi juhul, kui rahvuskeelse hariduse omandamine oli võimalik. Selle tõttu on tõenäoline, et suur osa oma rahvuskeelt mittekönelevaid inimesi oli vene keelele siirdunud juba enne Eestisse jõudmist (Verschik 2005: 298; Koreinik, Tender 2014: 89).

Eesti keelekeskkonna seisukohalt on oluline küsimus, kas venesuunalise keelevahetuse hoog on pärast Eesti iseseisvuse taastamist raugenud. Vastuse saamiseks on joonisel 5 võrreldud keelevahetajate suhtarvu kolmel rahvaloendusel.

Joonis 5. Keelevahetus rahvuskeelelt vene keelele, 1989, 2000 ja 2011. Allikas: ESA 2015, TLÜ Eesti demograafia keskus, autorite arvutused.

Rahvaloenduste võrdlus ei näita, et kalduvus emakeel just vene keele vastu vahetada oleks nõrgenenud. Pigem vastuoksa, kõigis käsitletavates rahvusrühmades on vene keelele siirdunute osakaal 2011. aastal suurem kui 1989. aastal. Eestlasi kõrvale jättes oli vene emakeelele läinute suhtarv mittevene rahvusrühmades 1980. aastate lõpul keskmiselt 52 % ja sajandivahetusel 54 %, 2011. aastaks oli see tõusnud 60 %-ni. Asetleidnud muutuse konteksti asetamiseks tasub seda kõrvutada samal ajavahemikul eesti keele suunas kulgenud keelevahetuse dünaamikaga. Selgub, et eesti emakeelele üleläänute keskmine suhtarv on ajavahemikul 1989–2011 vähenenud 8 %-lt 7 %-le.

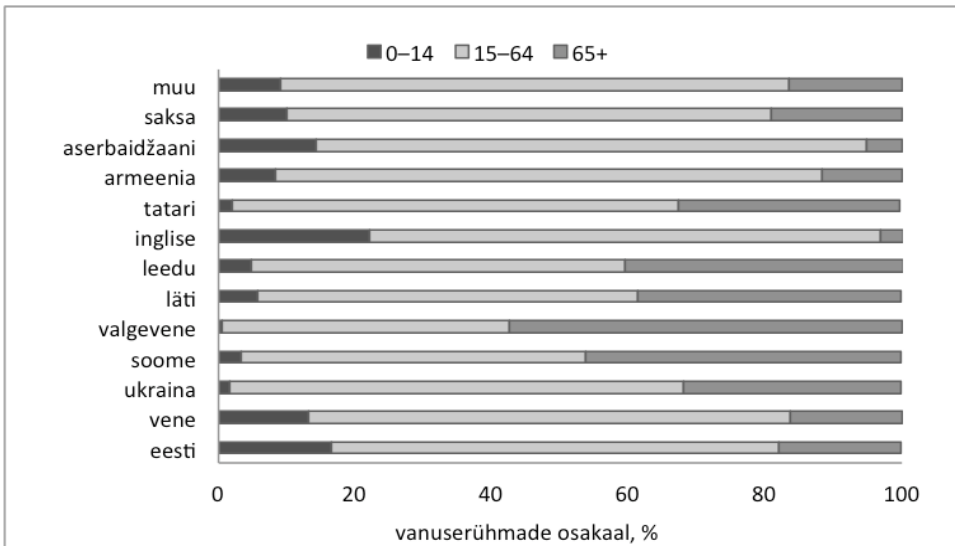
Aleksandr Aidarov ja Wolfgang Drechsler (2013) peavad loendusandmetes peegelduvat keelevahetust Eesti riigi mittekavatsusliku poliitika tagajärjeks. Nad nimetavad seda protsessi „Eesti mittevene ja mittelääne etniliste minioriteetide venestamiseks”, mis viib vene keelt kõnelevate etniliste minioriteetide homogeniseerumisele Venemaa kultuurilises ja lingvistilises mõjusfääris. Autorid leiavad, et see protsess näeb välja kui keelekasutuse mõjutamisele suunatud Eesti riikliku poliitika läbikukkumine, sest jätkuv mittevene vähemuste venestumine pole Eesti huvides. Edasist uurimist vajava hüpoteesina pakuvad nad välja, et läbikukkumise põhjuseks on neoliberalism ühelt poolt ning projektikultuur kui peamine etniliste vähemuste toetamise meetod teiselt poolt (Aidarov, Drechsler 2013: 103, 105, 118–119). Riigi poliitikale kui mõjutegurile osutab ka Tender (2010: 33), kelle hinnangul on väikese kõnele-jaskonnaga keelte toetamine jäänud Eestis seni tagaplaanile.

Ehkki riikliku poliitika puudujäägid on ilmselt reaalsed, on siiski teine küsimus, kas neile saab omistada taasiseseisvas Eestis jätkunud vene keelele ülemineku põhjusena otsustavat tähtsust. Poliitika kõrval on toimunud ka muud, ning tõenäoliselt kaalukamad tegurid. Nii juhivad Aidarov ja Drechsler tähelepanu sellele, et mittevene vähemuste venestumise põhjuseks, eelduseks või soodsaks pinnaseks on usulis-kultuuriline lähedus: 86 % ukrainlastest, 83 % valgevenelastest ja 60 % teistest väiksematest etnilistest rühmadest määratleb end õigeusklikena (Aidarov, Drechsler 2013: 107). Vähemalt sama tähtsat osa nende rahvusrühmade vene keele ümber konsolideerumisel on etendanud venekeelse koolisüsteemi olemasolu. Vene keelele ülemineku jätkumist soodustas ka rahvusrühmade paiknemine, mida Eesti riikluse taastamine pole kuigivõrd muutnud. Paiknemine loob lokaalse keelekeskkonna, mille mõju on keeleteadlased veenvalt näidanud (Rannut 2005: 45). Keelevahetuse kajastusega rahvaloendustes haakub hästi Martin Ehala järeldus, mille kohaselt jätkub Eestis aeglane, kuid ilmne piirkondlik keeleline segregatsioon. Selle tulemusena võib Ida-Virumaal vene keele osatähtsus veelgi suureneada; kui piirkonnal hakkab majanduslikult paremini minema, siis tõstab see seal pigem inglise kui eesti keele osatähtsust (Ehala 2015: 194, 198).

Demograafilisest vaatepunktist annab emakeelerühmade tulevikust hea ettekujutuse nende vanuskoostis (joonis 6). Väiksemate keelerühmade enamuse demograafilisteks ühisjoonteks on ühelt poolt väga madal laste osakaal ning teisalt ebatavaliselt kõrge eakate suhtarv. Laste madala suhtarvu põhjuseks väiksemates keelerühmades pole siiski üliväike sündimus. Keskmine sünnitatud laste arv ühe naise kohta on võrdne või mõnevõrra suurem kui laste arv vene emakeelerühmas (1,7 last).⁶ Vanuserühmade disproportsiooni peamiseks

⁶ Võrdluse aluseks on naistele esitatud loendusküsimus sünnitatud laste arvu kohta. Arvud peegeldavad 2011. aasta loenduse ajaks vanusesse 35–49 jõudnud naiste lapsesust.

põhjuseks on keelevahetus.⁷ Loendusandmed annavad tunnistust ka sellest, et keelevahetuse korral on vanemate emakeelel suhteliselt piiratud võimalused jääda laste põlvkonnas püsima teise keelena. Näiteks ukraina keel leidis 2011. aasta loendusel teise keelena äramärkimist ainult iga kümnenda etnilise enesemääratluse järgi ukraina rahvusrühma kuuluva lapse puhul. Tuleviku jaoks ennustab see väiksemate rühmade emakeele kadu ja sellega seotud identiteedikaotuse süvenemist.⁸ Erandi moodustavad inglise emakeelega Eesti elanikud, keda loendati 2011. aastal 878 inimest ning kelle hulgas on laste suhtarv (22 %) isegi kõrgem kui eesti emakeelega rahvastikus (17 %). Veelgi suurem erisus ilmneb eakate osakaalus (3 %), mis on eesti emakeelsetega võrreldes üle viie korra väiksem. Omapära põhjuseks on muidugi asjaolu, et inglise emakeelega inimesed on Eestisse saabunud viimase 10–20 aasta jooksul ning siia elama asumine on olnud paljudel seotud pere moodustamisega. Sellele viitab rühma selgesti eristuv soosuhe (meeste kolmekordne ülekaal). Ilmselt on paljude ingliskeelsete meeste Eestisse tuleku põhjuseks abielu või kooselu Eestist pärit naisega. Sama võib kehtida ka mitme muu viimastel kümnenditel moodustunud väikesearvulise lääne päritolu keelerühma kohta.⁹

Joonis 6. Emakeelerühmade vanuskoostis (12 suuremat rühma), 2011. Allikas: ESA 2015, autorite arvutused.

⁷ Keelevahetus suurendab laste suhtarvu vene emakeelsete hulgas, kergitades selle veidi kõrgemale kui vene emakeelega naiste sündimuse tase alust annaks.

⁸ Keelekaotuse ja identiteedikaotuse seose hindamiseks võrdlesime joonisel 6 kujutatud emakeelerühmade vanuskoostise andmeid vastavate rahvusrühmade etnilisel enesemääratlusel põhinevate andmetega. Kahe arvurea korrelatsioonikordaja ulatus 0,96-ni. Sedavõrd tugev seos näitab, et keelevahetus tähendab enamasti ka väiksemate rühmade ümberrahvastumist.

⁹ Suure meeste ülekaaluga lääne väikerühmadeks olid 2011. aastal šveitslased (7,3 meest ühe naise kohta), inglased (5,6), taanlased (5,2), austraallased (4,8), norralased (4,4), iirlased (3,6), itaallased (3,5), portugallased ja hollandlased (3,0), ameeriklased (2,7), prantslased (2,5), austerlased (2,3), kanadalased ja rootslased (2,2).

Teistest Nõukogude okupatsiooni ajal Eestisse sisserännanute suurematest rühmadest eristuvad aga aserbaidžaanlased. Tõenäoliselt on eristumise aluseks nende tugevam rahvusidentiteet, mis toetab oma keele säilitamist. 2011. aastal pidas aseritest oma emakeeleks rahvuskeelt 67 % (ukrainlastest ja valgevenelastest vastavalt 34 % ja 13 %). Nimetatud erisuse muudab tähelepanuväärseks asjaolu, et aserite keelerühm on arvuliselt mitukümmend korda väiksem kui ukrainlaste ja valgevenelaste oma. Demograafilisest vaatepunktist seletab nooremat vanuskoostist asjaolu, et aserite sisseränne algas slaavi rühmadega võrreldes hiljem ning neil on teiste suuremate keelerühmadega võrreldes olnud mõnevõrra rohkem lapsi.

(Järgneb)

Kirjandus

- A i d a r o v, Aleksandr, D r e c h s l e r, Wolfgang 2013. Estonian Russification of Non-Russian ethnic minorities in Estonia? – *Trames*, kd 17, nr 2, lk 103–128.
- A l b a, Richard, N e e, Victor 1997. Rethinking assimilation theory for a new era of immigration. – *International Migration Review*, kd 31, nr 4, lk 826–874.
- B r o w n, Frank D., B e a n, Susan K. 2006. Assimilation Models, Old and New: Explaining a Long-Term Process. Migration Information Source. <http://www.russellsage.org/research/reports/assimilation-migration-models> (20. IX 2015).
- C a s t l e s, Stephen, M i l l e r, Mark J. 2009. The Age of Migration. *International Population Movements in the Modern World*. Fourth Edition. Revised and Updated. London: Palgrave MacMillan.
- C o m p t o n, Paul, C o u r b a g e, Youssef 2002. Synthesis report. – The Demographic Characteristics of Immigrant Populations. Toim Werner Haug, Paul Compton, Youssef Courbage. Strasbourg: Council of Europe Publishing, lk 553–592.
- E h a l a, Martin 2015. Eesti keele kestlikkus. – Eesti inimarengu aruanne 2014/2015. Lõksudest välja? Tallinn: SA Eesti Koostöö Kogu, lk 191–198.
- E h a l a, Martin, K o r e i n i k, Kadri, P r a a k l i, Kristiina, S i i n e r, Maarja 2014. Kuidas uurida keele kestlikkust? – *Keel ja Kirjandus*, nr 7, lk 489–507.
- ESA 2015 = Eesti statistika andmebaas. <http://pub.stat.ee/px-web.2001/Dialog/Saveshow.asp> (27. VIII 2015).
- F i s h m a n, Joshua A. 1991. Reversing Language Shift: Theory and Practice of Assistance to Threatened Languages. Clevedon: Multilingual Matters LTD.
- G o r d o n, Milton 1964. Assimilation in American Life. New York: Oxford University Press.
- H a l l e r, William J., P o r t e s, Alejandro, L y n c h, Scott M. 2011. Dreams fulfilled, dreams shattered: Determinants of segmented assimilation in the immigrant second generation. – *Social Forces*, kd 89, nr 3, lk 733–762.
- H a u g, Werner 2000. National and immigrant minorities: problems of measurement and definition. – *Genus*, kd 56, nr 1–2, lk 133–147.
- J ä ä t s, Indrek 2013. Lugege meid üle! Kagu Eesti etnoregionalistlikud liikumised ja viimane rahvaloendus. – *Akadeemia*, nr 6, lk 1076–1110.
- K a t u s, Kalev 1999. Rahvus ja vähemusrahvus. – Eesti rahvaste raamat. Rahvusvähemused, -rühmad ja -killud. Koost ja toim Jüri Viikberg. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, lk 400–406.

- K a t u s, Kalev 2006. Rahvastikustatistika andmeallikad ja riigiandmekorralduse areng. – Eesti rahvastikuarengu raamat. Esimene väljaanne. Koost K. Katus, Allan Puur. (Sari D, nr 5.) Tallinn: Eesti Kõrgkoolidevaheline Demouuringute Keskus, lk 1–41.
- K a t u s, Kalev, P u u r, Allan, S a k k e u s, Luule 2000. The demographic characteristics of national minorities in Estonia. – The Demographic Characteristics of National Minorities in Certain European States, kd 2. Toim Werner Haug, Paul Compton, Youssef Courbage. Strasbourg: Council of Europe Publishing, lk 29–92.
- K a t u s, Kalev, P u u r, Allan, S a k k e u s, Luule 2003. National minorities in Estonia. – The Baltic Countries under Occupation. Soviet and Nazi Rule 1939–1991. Toim Anu-Mai Kõll. (Acta Universitatis Stockholmiensis. Studia Baltica Stockholmiensia 23.) Stockholm: Almqvist & Wiksell International, lk 167–212.
- K o r e i n i k, Kadri, T e n d e r, Tõnu 2014. Eesti keeltest rahvaloendustel. – Emakeele Seltsi aastaraamat 59 (2013). Peatoim Mati Erelt. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, lk 77–102.
- K ü ü n, Elvira 2010. Vähemuskeelte elujõulisus ja arengusuundumused Eesti venekeelsetes keelekeskkondades. – Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat, nr 6, lk 135–155.
- M e r e s t e, Uno, S a a r e p e r a, Maimu 1978. Rahvastiku enesetunnetus. Mida uuritakse rahvaloendustel üldse ja eriti 1979. aasta rahvaloendusel. Tallinn: Eesti Raamat.
- NSV Liidu Riiklik Statistikaakomitee 1988 = 1989. aasta üleliidulise rahvaloenduse korraldamise ja loendusruumis elunevate isikute nimestike koostamise ja loenduslehtede täitmise juhend. Tallinn: NSV Liidu Riiklik Statistikaakomitee, 1988.
- P a v l e n k o, Aneta 2008. Multilingualism in Post-Soviet countries: Language revival, language removal and sociolinguistic theory. – International Journal of Bilingual Education and Bilingualism, kd 11, nr 3–4, lk 275–314.
- P o r t e s, Alejandro, Z h o u, Min 1993. The new second generation: Segmented assimilation and its variants. – The Annals of the American Academy of Political and Social Science, kd 530, nr 1, lk 74–96.
- P u u r, Allan, S a k k e u s, Luule, T a m m a r u, Tiit 2013. Rahvastik. – Eesti inimarengu aruanne 2012/2013. Eesti maailmas. Toim Mati Heidmets. Tallinn: Eesti Koostöö Kogu, lk 13–26.
- R a n n u t, Ülle 2005. Keelekeskkonna mõju vene õpilaste eesti keele omandamisele ja integratsioonile Eestis. (Tallinna Ülikooli humanitaarteaduste dissertatsioonid 14.) Tallinn: TLÜ Kirjastus.
- S a k k e u s, Luule 1994. The Baltic States. – The politics of East-West migration. Toim Solon Ardittis. New York: St. Martin's Press, lk 68–85.
- S a k k e u s, Luule 1996. Estonia. – International migration in Central and Eastern Europe and the Commonwealth of Independent States. Toim Tomas Frejka. New York–Geneva: United Nations, lk 57–68.
- S a s s l e r, Sharon L. 2006. School participation among immigrant youths: The case of segmented assimilation in the early 20th century. – Sociology of Education, kd 79, nr 1, lk 1–24.
- S k e r r e t t, Delaney M. 2010. Language & authoritarianism in the 20th century. The cases of Estonia and Catalonia. – Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat, nr 6, lk 261–276.

- Statistikaamet 1999 = 2000. aasta rahva- ja eluruumide loenduse loendusjuhend. Tallinn: Statistikaamet, 1999.
- Z h o u, Min 1997. Segmented assimilation: Issues, controversies, and recent research on the new second generation. – *International Migration Review*, kd 31, nr 4, lk 975–1008.
- T e n d e r, Tõnu 2010. Mitmekeelsus Eestis Euroopa Liidu mitmekeelsuse ideaali taustal. (Dissertationes de mediis et communicationibus Universitatis Tartuensis 9.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- V e r s c h i k, Anna 2005. The Language situation in Estonia. – *Journal of Baltic Studies*, kd 36, nr 3, lk 283–316.
- V i i k b e r g, Jüri (koost ja toim) 1999. Eesti rahvaste raamat. Rahvusvähemused, -rühmad ja -killud. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus.